

Mordvin szókészleti elemek

A lexika a mordvin nyelvtudomány egyik legelhanyagoltabb területe. Ennek legfőbb oka a mordvin szókészleti források, mindenekelőtt a nyelvjárási és az etimológiai szótárak igen hiányos volta.¹

A kétnyelvű mordvin szótárak (Russko-erzjanskij slovar'. Moszkva 1948; Erzjansko-russkij slovar'. Moszkva 1949; Mokšansko-russkij slovar'. Moszkva 1949; Russko-mokšanskij slovar'. Moszkva 1951) mellett máig HEIKKI PAASONEN közel egy évszázada gyűjtött – és legkésőbb az ezredfordulóra végre teljes egészében nyomtatásban is hozzáférhető – szótári anyaga (H. PAASONENS Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von KAINO HEIKKILÄ. Bearbeitet und herausgegeben von MARTTI KAHLA. Helsinki, 1: A–J. 1990; 2: K–M. 1992; vö. még: H. PAASONEN, Mordvische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriß [= MdChr.] Helsingfors, 1909, 1953². Szójegyzék: 58–156) tekintendő a mordvin dialektológia és etimológia legfőbb forrásának. Az 1970–1980-as évek fordulóján mordvin főiskolások számára összeállított kis mordvin etimológiai szótárak (D. V. CIGANKIN–M. V. MOSZIN, Erzjan' kelen' nur'kine etimologičeskoj slovar' [= EESI.] Szaranszk, 1977. Ism.: ZAICZ: NyK. 88 [1986]: 316–20; M. A. KELIN–M. V. MOSZIN–D. V. CIGANKIN, Mokšen' kjalen' njur'chkjanja etimologičeskaj slovar' [= MESI.] Szaranszk, 1981. Ism.: KERESZTES: NyK. 88 [1986]: 320–21) szigorúan tudományos szempontból bizonyos visszalépést jelentenek. Az is sajnálatos, hogy az 1965-ben öt kötetesre tervezett mordvin nyelvjárási szótárnak és a mordvin nyelvjárások atlaszának, továbbá egy korszerű, már az 1970-es évek közepén célul kitűzött mordvin szófejtő szótárnak az elkészítése és megjelentetése (vö. ZAICZ: NyK. 88 [1986]: 316) napjainkig várat magára.

A mordvin nyelvvel kapcsolatban sivár képet mutat a jövevényszó-monográfiák száma és értéke is. Ebben a körben az egyetlen publikált, kizárólag

¹A mordvinok nyelvi, etnikai és antropológiai szempontból két nagy csoportra oszlanak: az oroszországi Mordvin Köztársaság keleti részén, a Szura folyó környékén élő erzákra és a Mordvinföld nyugati vidékein, a Moksza folyó völgyében lakó moksákra. A két fő nyelvjárás csoport közötti nyelvi különbségek elsősorban hangtani jellegűek; az erzán és a moksán belüli eltérések további alnyelvjárásokban mutatkoznak (a két nyelvjárás csoport közötti eltérésekről vö. KERESZTES LÁSZLÓ, Chrestomatia Morduinica. Bp., 1990. 14–8). Az erzsa és a moksza közti nyelvi különbségekre, egymás nehéz megértésére hivatkozva az 1920–30-as években két mordvin irodalmi nyelvet hoztak létre, egy-egy központi erzsa és moksza nyelvjárást irodalmi szintre emelve. Sajnálatosnak tartjuk, hogy egy e g y s é g e s irodalmi nyelvre a társadalmi feltételek mindmáig nem értek meg (az egységes nemzettudat megerősödését gátló nyelvi megosztottság miatt sem), mert a két irodalmi nyelv egybevetése a nyelvi rendszerben és a szókészletben egyaránt hozzávetőlegesen 80%-os egyezést mutat (vö. ZAICZ, Beitrag zur Typologie und Statistik des Erza- und Mokscha-Mordvinischen /eine vergleichende Untersuchung/: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum 3C. Debrecen, 1990. 7–13). Az erzsa és a moksza irodalmi nyelvet használók nehézség nélkül megértik egymást. Ha tehát a mordvin nyelvészek egy nyelvvédő – sőt túlzás nélkül: nemzetmentő – mozgalomnak a keretében a két irodalmi nyelvet tudatosan közelítenék egymáshoz, ez alapja lehetne egy talán még egységessé tehető mordvin irodalmi nyelvnek, mely a mordvinság fennmaradásának az esélyeit számottevően növelné.

mordvin vonatkozású munka a múlt század végén íródott a mordvin nyelv török jövevényszavairól (H. PAASONEN, Die türkischen Lehnwörter im mordwinischen: JSFOu. 15/2; vö. még G. J. STIPA, Die russischen Lehnwörter im Mokschamordwinischen und ihre Beziehung zur russischen Sprachentwicklung. [Kézirat] Göttingen, 1949. 118 p.), következésképpen e téma is – miként a mordvinnak valamennyi jövevényszórétege – modern feldolgozást igényel. A jövevényszó-monográfiák elkészítésében elsősorban az egyes korai rétegek elkülönítési kritériumainak gyakori hiánya, valamint a (török és orosz) források egy részének nálunk hozzáférhetetlen volta jelent nehézséget. RÉDEI KÁROLYNAK többek közreműködésével készített Uralisches Etymologisches Wörterbuch ([= UEW.] Budapest, 1–2. 1986–1988. 3: Register. 1991) című munkája alapján viszont viszonylag egzakt következtetéseket tehetünk a mordvin szókészlet ősi (finnugor) rétegét illetően (vö. ЗАИЦ, A mordvin lexika ősi elemei. Urálistikái tanulmányok 2 [= Bereczki-émlékkönyv, 1988]: 397–402).

A mordvin szókészlet nagyságának megítéléséhez alig vannak fogódzóink. Mordvin nagyszótár, illetőleg egy azt többé-kevésbé helyettesítő teljes nyelvjárási szótár egyelőre még nincs, a középszótárnak tekintendő kétnyelvű források közül az erza–orosz és a moksa–orosz szótár (ERSI., MRSL.) kb. 15.000, illetve 17.000 mordvin címszót tartalmaz. Az orosz–erza szótár (RESI.) ugyanakkor hozzávetőlegesen 25.000, az orosz–moksa pedig (RMSL.) mintegy 40.000 orosz címszónak adja meg mordvin megfelelőjét. Etimológiai szempontból nagy valószínűséggel állítható, hogy az orosz–mordvin szótárak mordvin anyagában jóval több orosz jövevényszót találhatunk, mint a mordvin–orosz szótárak mordvin címszavai között, sőt a két szótártípus címszóanyagában a tíz-, illetőleg huszonnégyezer szónyi különbség alighanem szinte kizárólag csak orosz kölcsönszavakat foglal magában.

A fentebb említett források alapján, a mordvin népet és nyelvet ért idegen hatásokat is figyelembe véve (vö. még pl. ФЕОКТИСЪТОВ: NytudÉrt. 89 [1976]: 89–94; ЗАИЦ: NyK. 78 [1976]: 174–6) a mordvin köznévi szókészlet a következő rétegekre osztható: 1. az ősi (uráli, finnugor, finn-permi, finn-volgai kori) szókészletre; 2. az idegen eredetű szókészletre (az iráni, a balti, a török, az orosz és egyéb jövevényszavakra), továbbá a nemzetközi és a tükörszavakra; 3. a belső keletkezésű szavakra: a szóteremtéssel (pl. onomatopoezis), a természetes és mesterséges szóalkotással (képzés, összetétel, illetőleg nyelvújítás, mozaikszó stb.) létrejött szavakra, és 4. az ismeretlen eredetű szóanyagra.

A mordvin alapszókincs etimológiai rétegei százalékos arányainak hozzávetőleges megállapítására egyelőre csak szerény kísérlet (becslés) történhet. Tekintettel arra, hogy a moksa–mordvin etimológiai szótár (MESI.) lényegében a négy évvel korábbi erza szótár (EESI.) moksa változatának tekinthető csupán, elégségesnek látszik a mordvin kresztomátia (MdChr.) etimológiai utalásokat is tartalmazó szójegyzéke és e kis erza szövejtő szótár alapján néhány számítást elvégeznünk.

PAASONEN művének glosszáriuma 1293 mordvin szót tartalmaz, és ebből a szerző 409-et (31,63%) ősi eredetűnek (finnugor: 147 = 11,37%, finn-volgai: 262 =

20,26%), 414-et (32,02%) jövevényt tekint. A fennmaradó 470 szó (36,35%) nincs ugyan ellátva etimológiai vonatkozású megjegyzéssel, de ezeket PAASONEN nem tartja egytől egyig ismeretlen eredetűnek, egy részük például (69 szó = 5,34%) – morfológiai felépítésüknél, illetve más címszavakra való utalásuknál fogva – belső keletkezésűnek számítható. Ha mindehhez még azt is figyelembe vesszük, hogy a kresztomátia szerzője a szóbokrosítás elvét követi, s így szójegyzéke a tőszavakhoz sorolt származékszavakkal és összetételekkel együtt voltaképpen kétezernél is több önálló lexémából áll, akkor glosszáriumában a belső szóalkotással létrejött mordvin szavak százalékos aránya a 40%-ot is elérheti. A kis erza–mordvin etimológiai szótár 902 címszava közül CIGANKIN és MOSZIN 593 szót (65,74%!) számít ősi elemnek, 158-at (17,51%) kölcsönszónak, a további 151 szót (16,74%) pedig belső keletkezésű szónak. Az idegen eredetű szókészlet túlnyomó többsége mindkét etimológiai jegyzékben orosz (333 = 27,75%, illetve 74 = 8,20%) és török (66 = 5,10%, illetve 61 = 6,76%) jövevényt tartalmaz. A két művel kapcsolatos számadatokat megvizsgálva – többek között – feltűnő még: 1. az erza etimológiai szótár szerzői a mordvin alapszóincsnek közel a kétharmadát ősi elemként magyarázzák, de 2. szófejtő szótárunkban egyetlen ismeretlen eredetű szóról sem tesznek említést; 3. PAASONEN iráni réteget nem jelöl meg munkájában (az EESI.-ban 19 ilyen elemről van szó = 2,11%); 4. CIGANKIN és MOSZIN szótára tekintettel van a belső szóalkotással és szóteremtéssel keletkezett mordvin szóanyag elkülönítésére (120 szó = 13,30%, illetőleg 31 szó = 3,44%).

A fenti szófejtő munkák, valamint az uráli etimológiai szótár mordvin anyagának az ősi mordvin szókészletre vonatkozó számarányai (vö. ZAICZ: Urálistikái tanulmányok 2: 397 kk.) alapján, rendkívül óvatos becsléssel, a régebbi (a 20. századnál korábbi) is adatolható) mordvin szókészlet körülbelül egyenlő arányban, közel 30–30%-ban tartalmazhat ősi eredetű – az uráli, finnugor, finn-permi, finn-volgai korból származó – szóelemeket, különféle – iráni, balti, török, orosz stb. – jövevénytiszavakat, valamint belső keletkezésű – képzett, összetett, hangutánzó-hangfestő stb. – szavakat. A mordvin alapszóincs fennmaradó legalább 10%-ának az eredete ismeretlennek tekintendő.

ZAICZ GÁBOR

"Elhunytak – valahol Oroszországban" (Egy szomorú lista egynémely névtani tanulsága)

Az idézett címen ("Elhunytak – valahol Oroszországban") az Új Magyarország c. napilap 1992. március 25-től kezdődően 87 részben adta közre azt a névsort, "amely a háború alatt és után hadifogolyként, a GULAG börtöneiben, valamint a